

FILOZOFIA NÁRODNÝCH A EURÓPSKYCH DEJÍN

BORIS ZALA: *Národ ako nesamozrejmosť (Príspevky k štúdiu európskych foriem moci)*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2006, 190 s.

Práca Borisa Zalu predstavuje súbor statí (vznikajúcich v rokoch 1998 – 2004), ktoré by sme žánrovo mohli zaradiť medzi historickofilozofické a politologické eseje. Pre tento žáner je charakteristické, že chce nastoľovať otázky, otvárať problémy novým spôsobom, prezentovať originálny autorský pohľad. A práve tento žáner autorovi očividne najviac vyhovuje. Práca je tak predovšetkým prezentáciou autorovho premýšľania o nastoľovaných problémoch a zároveň manifestáciou jeho svetonázorového i občianskeho postoja. Jeho ambíciou je voviesť čitateľa na vlastné pole myslenia, sprístupniť mu svoj uhol pohľadu na dejinné osudy národa v európskom kontexte. Tento prístup možno oceniť, pokiaľ umožní čitateľovi vlastné zhodnocovanie autorom prezentovaných postojov, podnieti ho k domýšľaniu tematizovaných otázok. Hoci v práci dominuje autorov subjektívny prístup, zreteľný v spôsobe nastoľovania i riešenia problémov, aj a práve vďaka nemu sa otvára cesta k neotrelému videniu problémov a k nastoľovaniu ich možných riešení.

Cenné je to, že autorove úvahy sa odvíjajú na historickom pozadí, a to už v úvodnej časti *Európa a národ*. Premýšľanie o ideí Európy, o možnostiach jej hlbšieho filozofického založenia predstavuje základnú líniu Zalových úvah v recenzovanej knihe. Európa predstavuje fenomén civilizačný, kultúrno-historický, t. j. dedičstvo bohatstva ideí, hodnôt a symbolov. B. Zala vníma (v duchu doby) Európu ako kultúrno-mocenský útvar a ako taký ho aj chce analyzovať. Sleduje, ako sa pretváral duchovný základ Európy od antiky po kresťanskú Európu, t. j. tak, ako sa historicky a hodnotovo utvárala „skutočná európskosť“. Pýta sa, aký je civilizačný zmysel Európy, aké je politicko-etické poslanie európskej kultúry. Venuje sa analýze osvietenскеj racionality ako základu moderného dejinného a spoločenského konceptu, ale aj analýze antiosvietenstva ako konzervatívneho protipólu európskej duchovnej a kultúrnej histórie. Stret osvietenскеj racionality a post-osvietenstva, táto základná antinómia európskej modernity, je stále prítomný aj v súčasnom globalizovanom postmodernom svete. Najaktuálnejšie prejavy týchto konfrontácií a odlišných paradigiem si zaslúžia osobitnú pozornosť z hľadiska ich priemetu do súčasnosti.

Pre autorov metodologický postup je charakteristické prepájanie historického a politologického aspektu s autorským filozofickým prístupom, čo mu umožňuje analyzovať danú problematiku v jej komplexnosti aj aktuálnosti. Analytické postrehy dokázal autor podať na základe pozorného štúdia historických udalostí a ich interpretácií. Hoci mnohé konkrétne reálie európskych i národných dejín nahliada z takpovediac „vtáčej perspektívy“, práve na pozadí takéhoto globálneho, zovšeobecňujúceho pohľadu je jeho výklad mnohých otázok nový, netradičný, takže môže osloviť tak odborníka, ako aj bežného čitateľa a inšpirovať ich k domýšľaniu nastolených problémov a otázok.

Okolnosť, že sa autorove úvahy (hoci až v autorskom usporiadaní expost) odkláňajú od analýzy „fundamentov“ Európy k našej slovenskej skúsenosti, nemusí byť a nie je „nevýhodou“, ba mohli by sme povedať, že naopak ide o hlavnú nosnú pozitívnu stránku autorovej práce – o ono hľadanie a ukazovanie ciest v dynamike európskeho mocensko-

politického i hodnotového rámca, na ktorom sa aktívne podieľali, podieľajú a musia podieľať aj Slováci ako národ. Autor oprávnene konštatuje: „Slovenské myšlienkové i silové pole sa jednoznačne pohybuje na európskych hodnotových vektoroch“ (s. 84). Preto je tiež úplne oprávnené zdôraznenie postulátu, že „riešenie problému slovenského národa ako národa je dané len vo vzťahu k európskosti, národ je produktom európskych dejín, európska štruktúra hodnôt tvorí základ všetkých národov...“

Hoci v niektorých partiách práce slovenská problematika zdanlivo ustupuje do úzadia, aby uvoľnila miesto široko koncipovaným úvahám týkajúcim sa svetových či najnovších európskych dejín, nie je to jej negatívnou, ale obohacujúcou stránkou. Trvalo prítomným a živým rámcom autorovho uvažovania je skúmanie miesta vlastného národa vo vzťahu k vyššiemu celku, ktorého hodnotovosť treba tiež preskúmať: Nie náhodou sa pýta na civilizačný a hodnotový zmysel zjednocujúcej sa Európy. Osobitne sa naň sústredil v časti *Premýšľať Európu (Je Európa geografický celok, či zvláštna forma ľudstva?)*, v ktorej kladie otázku možnosti hlbšieho založenia európskej identity. Na druhej strane treba podotknúť, že niekedy sa neubránime dojmu, že slovenskú situáciu vníma autor iba ako variant širšej problematiky európskej, napr. v časti *Čas otvorenosti (K situácii pred II. svetovou vojnou)*.

Možno menej prekvapujúce, zato však nie celkom konzekventné je to, že kým v úvodných kapitolách práce autor pertraktuje fenomén národa s kritickým dištancom, v ostatnom texte akoby jeho uvažovanie podliehalo fascinácii týmto fenoménom (ktorý na príslušníkov aj intelektuálov oneskorene sa konštituujujúcich národných spoločenstiev pôsobí až magicky). Autor je fascinovaný predovšetkým potencialitou národného (etnického) spoločenstva stať sa suverénnym subjektom dejín, resp. aktérom politiky, a teda byť „skutočným národom“, ktorého dejinná existencia má pritom hlbšie hodnotové založenie. B. Zala skúma práve tento „fundament“ a jeho výsledky si zaslúžia pozornosť v kapitolách venovaných zdanlivo iba slovenskej problematike.

Zala sa opiera o dôkladné skúmanie problematiky národa. Poukazuje na typologicky dva diferencované konštrukty: o národ – zmluvu (ako štátne zafixované občianske spoločenstvo, resp. ako politický národ) a o národ – organizmus (ako výsledok emancipačného procesu nových spoločenských vrstiev). Treba podotknúť, že nedávno umelo vykonštruovaný protiklad občianskeho a národného princípu Zala na základe dôkladnej argumentácie presvedčivo spochybňuje. Národ ako špecifická forma spoločenstva nie je v rozpore s európskosťou, veď národ je produktom európskych novovekých dejín; v základe týchto národov je „európska štruktúra hodnôt“. Aj preto je autor presvedčený, že „riešenie problému slovenského národa ako národa je dané len vo vzťahu k európskosti“ (s. 126).

Zalova práca presvedčivo ukazuje, že práve národná existencia, a to v našom prípade slovenská, je tým skutočným, autentickým spôsobom podieľania sa na univerzálnych, ľudských dejinách. Jeho uvažovanie neustále oprávnene osciluje okolo uzlového bodu (podľa neho) slovenskej otázky, t. j. otázky, ako sa stať a byť plnohodnotným účastníkom dejín. Zalovi ide o otázku, ako možno odhaliť, ba definovať dejinné situovanie Slovenska nie podľa vopred daných konštruktov, ale ako výsledok vlastného pozdvihnutia autonómnym výkonom. Ide teda nielen o potrebu artikulácie idey národa, ale aj o nevyhnutnosť vedomého aktu, o nevyhnutnosť *vstúpiť do dejín* či, ako zdôraznil, „je potrebné preukázať, že *sme*“ (s. 73). Trocha pateticky konštatuje: „Vysunutie národa z dejín mu odoberá atribút národa, robí zo spoločenstva nanajvýš etnických a rečových Slovákov... Nemusí-

me byť súčasťou dejín: ale potom sa strácame ako národ, mizne naša hodnota, upadá zodpovednosť. Nebyť účastný na dejinách znamená mocenskú i kultúrnu smrť“ (s. 85).

Organickou súčasťou novovekých historických a spoločenských procesov legitimizácie národa bola a je *filozofia dejín*. V slovenskej myšlienkovvej tradícii mala humanistický, osvietencko-romantický ráz. Kollárova filozofia dejín postuluje organický proces formovania národa v dejinnom priebehu so špecifickým, a pritom univerzálnym humanistickým poslaním. Národ sa stáva subjektom dejín v konkrétnych „siločiarach mocenských pohybov“ až v Štúrovom koncepte. V ňom došlo k posunu v chápaní otázky národa, ale aj jazyka. „Národné bytie“ sa tu uvedomele manifestuje ako sila v reálnej mocensko-politickej hre. Pritom je založené aj hlbšie na poznaní potreby/významu spoločenskej (pospolitostnej) formy národného života a nenahraditeľnej funkcie jazyka.

Stále prítomnou dimenziou Zalovho diskurzu je širší kontext. Vo svojich úvahách nezabúda na väzbu s českou filozofiou dejín. Viackrát venuje priestor tematizácii danej problematiky u Jana Patočku. Explicitne tu uvádza viaceré jeho príspevky k filozofii českých dejín, jeho analýzu osvietenstva, obrodeneckých konceptov národa (v známej dištinkcii Jungmann – Bolzano: jazyk – mravná idea), Palackého idey českých dejín. Tu treba spomenúť trochu prekvapujúci fakt, že Patočkovo opakované vyrovnávanie sa s T. G. Masarykom ako filozofom a politikom zostalo mimo Zalovej pozornosti. Nie je celkom oprávnená výčitka (hoci *in margine*) adresovaná Patočkovi, že nereflektoval slovenskú filozofiu dejín, najmä ak vezmeme do úvahy, že táto filozofia absentuje u samotných Slovákov (čo napokon sám autor konštatuje, keď uvádza, že išlo iba o „mihotavé pokusy o filozofiu našich dejín“). Výnimky, ktoré potvrdzujú toto „pravidlo“, uvádza autor na príkladoch úvah D. Rapanta, S. Štúra, A. Hirnera, E. Városovej z konca 60. rokov minulého storočia (tu treba upozorniť na nesprávnu (fonetickú) transkripciu priezviska našej historičky filozofie: namiesto Várošová má byť správne Városová (napr. na s. 46). Uvedme, že Daniel Rapant, hoci profesionálne historik, podľa nás najprenikavejšie prenikol do viacerých aspektov tejto problematiky. Zala sa neobmedzil na kritické vyrovnávanie sa s Patočkovou analýzou filozofie českých dejín a so slovenskými pokusmi o tematizáciu filozofie slovenských dejín. Jeho prácu môžeme vnímať ako výrazný pokus v tomto smere a nezanedbateľný vklad do zatiaľ nedostatočne rozvinutej spisby na túto tému v našich podmienkach.

Treba upozorniť na autorovo oprávnené zdôraznenie dôležitosti skúmania fenoménu „československého nacionalizmu“, problematiky, ktorá bola doposiaľ nielen obchádzaná, ale vlastne dodnes nebola dostatočne tematizovaná (hoci sa tento fenomén vyskytoval v politickom živote až do 90. rokov 20. storočia). K jej nastoleniu výrazne prispieva autor napr. v časti *Slovenská subjektivita a čechoslováctvo*. V akejsi historicko-politologickej panoráme tu načrtáva „myšlienkové pole“ procesu zrenia „slovenskej národnej subjektivity“, osobitne vo vzťahu k českému národnému pohybu. Presvedčivo demonštruje, ako sa ťažisko týchto procesov presúvalo z obrodeneckých jazykovo-kultúrnych polôh do polôh politických, a to v „siločiarach širších mocenských vektorov“ (ako hovorí autor). Medzi pólmi slovanstva či „čechoslovanstva“ (ale aj slavjanofilstva, rusofilstva či až panslavizmu) a západníctva kryštalizovali prvky slovenskej národnej identity, ako pritom autor zdôrazňuje, vždy v rámci vymedzených dejinným vývojom Európy.

Zala správne poukázal na spájanie slovenského civilizačného rozvoja s českou perspektívou, ale aj na prepájanie slovenského „čechoslováctva“ s ideológiou čechoslova-

kizmu. Nedomnievame sa však, že by išlo (napr. v prípade hlasistov) o súčasné programové potláčanie národného rozmeru. Za výstižné považujeme Zalovo konštatovanie rozporuplnosti fenoménu čechoslovakizmu, ktorý, konštituuje ideu Československa, otvoril priestor slovenskej emancipácii. „Možno konštatovať, že legalizácia popretia slovenskej národnej svojbytnosti vytvára faktický priestor pre rozvoj jej atribútov“ (s. 97). Autor podnikol menší exkurz do ideovej základne slovenského čechoslovakizmu, pričom podľa neho išlo „o jasný koncept etnickej, národnej a kultúrnej jednoty, teda aj jednoty jazykovej“ (s. 101). Tu sa žiada podotknúť, že čechoslovakizmus predstavuje vnútorne ambivalentný fenomén, pričom ho jeho vyznávači chápali a vykladali značne rôznorodo (nešlo o jednoznačne etnický nacionalizmus).

Treba tiež upozorniť, že autor osobitne poukázal na kľúčový význam europeizácie slovanského sveta. V ňom je nevyhnutné definitívne prekonať všetky variácie idey „spoločenstva pravej viery“ (pôvodne slavjanofilskej), t. j. predsudok o zvláštnom historickom poslaní Slovanov a Ruska osobitne. Nutnosť demokratizácie a stability Ruska v globálnom mocenskom politickom usporiadaní sveta je dôležitá práve z hľadiska širších záujmov Slovenska.

B. Zala, nielen preto, že je známy svojou politickou aktivitou, ale ako verejne činný intelektuál, pertraktuje otázku hlbšieho dejinného zmyslu „bytia národa“ a skúma aj to, akú úlohu chce a má tento národ zohrávať v aktuálnych politicko-mocenských a kultúrno-civilizačných kontextoch Európy a sveta. Vyslovuje sa aj k bezprostrednej súčasnosti – tento aspekt je napokon prítomný v celej práci (a viac-menej v celej Zalovej publikačnej činnosti). Nepochybne mnohých zaujme jeho interpretácia spoločenského pohybu v roku 1968 či jeho pohľad na možnosti presadenia sa slovenských ľavicových, sociálnodemokratických síl po novembri 1989, ako aj jeho postoj k rómskemu problému. Spomenúť treba aj jeho náčrt národno-štátnej stratégie (doktríny?) Slovenska, resp. tematizáciu možného hlbšieho založenia slovenskej zahraničnej politiky v geopolitických i hodnotových súradniciach dnešného i budúceho medzinárodného usporiadania.

Treba zdôrazniť celkové inšpiratívne vyznenie autorových úvah. Tie môžu osloviť nielen užší okruh odborne zainteresovaných expertov, ale aj širšie publikum, a to práve svojím neortodoxným pohľadom na historické udalosti, osobitým štýlom podania rozmanitých otázok, ale aj tých najaktuálnejších politologických problémov a ich súvislostí. Práca predstavuje relatívne kompaktný celok a svojím spôsobom mapuje autorov osobnostný vývoj, resp. stále výraznejšie presúvanie ťažiska jeho činnosti z pôdy akademickej na pôdu politickú. Pritom, a to je opäť príznačné, si Zala stále zachováva a zúročuje nadobudnutý intelektuálny potenciál, a to nielen osobne, ale aj osobnostne, t. j. nielen v aktuálnej politickej a ideologickej rovine, ale aj v možnosti pokúsiť sa o hlbšie intelektuálne založenie slovenskej politiky

Vladimír Bakoš

PhDr. Vladimír Bakoš, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR